

MAREK ADAMCZEWSKI*

Uwagi historyka i heraldyka po lekturze książki Radosława Grabowskiego o statusie prawnym polskich symboli narodowych i państwowych

Remarks by a historian and heraldist
after reading Radosław Grabowski's book on the legal status
of Polish national and state symbols

Streszczenie: Orzeł Biały jest przedmiotem zainteresowania naukowców różnych specjalności. Zazwyczaj badają go heraldycy, sfragistycy i weksylolodzy. W międzywojniu polski orzeł państwowy (jako temat) inspirował plastyków. W 1919 r. powstała ustawa o godłach Rzeczypospolitej, w której zwyczaj heraldyczny dotyczący gołę Polskę został ujęty w przepisy i która – w konsekwencji – spowodowała, że Orzeł Biały zaczął interesować prawników. W ramach prawniczych analiz polskiego prawa heraldycznego powstała monografia o statusie prawnym polskich symboli. Praca ta ma w sobie komponent wiedzy historycznej i heraldycznej i ten komponent został poddany ocenie, a jej konkluzje zostały spisane w uwagach historyka i heraldyka.

Słowa kluczowe: Orzeł Biały, polska heraldyka państwowa, Radosław Grabowski

* Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. A. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź, ada.marek@interia.pl, ORCID: 0000-0002-7230-5220.

Abstract: The White Eagle is studied by researchers of various specialities. It is usually studied by heraldists, sphragists and vexillologists. In the Second Republic of Poland, the Polish state eagle (as a theme) inspired artists. In 1919, the Law on the Emblems of the Republic was created, in which the heraldic custom concerning the emblems of Poland was included in a provision. From then on, the White Eagle began to interest lawyers in the creation of heraldic law and the enforcement of heraldic law. As part of the legal analysis of Polish heraldic law, a monograph on the legal status of Polish symbols was written. This work has a historical and heraldic knowledge component. This component has been evaluated and the conclusions of the evaluation have been written up in the remarks of the historian and heraldist.

Keywords: the White Eagle, Polish state heraldry, Radosław Grabowski

W 2023 r. na półkach księgarskich pojawiła się książka Radosława Grabowskiego *Status prawny polskich symboli narodowych i państwowych*¹. Do 2023 r. nie było monografii na tak sformułowany temat. Lukę wypełniali historycy prawa i prawnicy (np. R. Grabowski², Marcin M. Wiszowaty³), publikując artykuły o prawnych aspektach funkcjonowania znaków Polski i Polaków. Szczególne zaciekawienie prawników wzbudziły kwestie ochrony prawnej symboli państwa i narodu polskiego. Książka Grabowskiego została pozytywnie oceniona przez Annę Młynarską-Sobaczewską. Zainteresowania i dorobek naukowy Autora i Recenzentki pozwalają sądzić, że w zakresie prawno-ustrojowym status polskich symboli został przedstawiony właściwie.

Publikacja Grabowskiego jest ważna w kontekście zakończonej dyskusji o projekcie ustawy o symbolach państwowych Rzeczypospolitej (2021–2022), a także z powodu przyjęcia – zapewne z pogwałceniem przepisów – rozporządzenia Rady Ministrów z 2022 r. w sprawie używania polskiego orła państwowego do celów identyfikacji wizualnej.

¹ R. Grabowski, *Status prawny polskich symboli narodowych i państwowych*, Toruń 2023, ss. 257.

² Na przykład idem, *Geneza prawnej ochrony polskich symboli narodowych i państwowych*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 1; idem, *Polskie symbole narodowe i państwowe. Geneza, ewolucja, stan prawny*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2011, t. 87.

³ M. M. Wiszowaty, *Symbole państwowe III Rzeczypospolitej Polskiej*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 7–8, s. 785–786.

Przywołane przykłady z lat 2021–2022 dowodzą, że wiedza rządzących i legislatorów na temat znaków Polski i Polaków, pochodząca najczęściej z przestarzałych prac popularnych, jest wykorzystywana przez nich wybiórczo, a działania w sprawach Orła Białego są często motywowane politycznie. W takim kontekście każda publikacja, która ma szansę dotrzeć na polityczne salony, będzie przyjęta z radością.

Opracowanie z zakresu statusu prawnego Orła Białego, wzbogacone wątkami historyczno-heraldycznymi, zawierające ocenę obowiązujących przepisów wraz z propozycjami ich rewizji lub utrzymania, napisane przez badacza systemów politycznych i recenzowane przez specjalistę prawa konstytucyjnego, będzie obowiązkową lekturą osób, które opracują kolejny projekt ustawy o Orle Białym. Te okoliczności (treści historyczne w książce Grabowskiego i przewidywana jej funkcja) wywołują historyka i heraldyka do dyskusji. Treści historyczno-heraldyczne – po wprowadzeniu do opracowania prawniczego – stają się środowiskowo – prawniczo – spetryfikowane i przekształcają się dla prawników w kompendium wiedzy historycznej i heraldycznej pierwszego wyboru. Nieprawdziwe czy niewłaściwie podane w niej informacje historyczno-heraldyczne mogą rodzić konsekwencje prawne.

Komponent historyczno-heraldyczny w ograniczony sposób decyduje o wartości ustaleń prawno-ustrojowych, bo te wynikają z przepisów i ich prawniczej interpretacji. Jednakże – przy szerokim podejściu do przepisów – treści historyczno-heraldyczne ułatwiają formułowanie wniosków prawno-ustrojowych. Z tego powodu użyty w pracy prawniczej element historyczno-heraldyczny – jako wiedza pomocnicza do ustaleń prawno-ustrojowych – wymaga sprawdzenia i skomentowania w zakresie niektórych nauk pomocniczych historii⁴.

Tytuł

Radosław Grabowski zatytułował monografię: *Status prawny polskich symboli narodowych i państwowych*. Taki tytuł nie budzi zastrzeżeń, gdy punk-

⁴ W rozważaniach pomijam rozdział na temat hymnu, dodając, że ostatnio ukazała się praca pod redakcją Janusza Górskiego o *Mazurku Dąbrowskiego* (J. Górski, *Mazurek Dąbrowskiego. Obrazy, słowa, nuty*, Warszawa 2022, ss. 222).

tem odniesienia uczynimy język potoczny i gdy zgodzimy się, że język potoczny eksponuje treści wzniósłe i poprawne politycznie. Nie bez znaczenia dla pozytywnego odbioru tytułu ocenianej pracy pozostaje spójne stanowisko historyków i heraldyków w sprawie uznania niektórych symboli państwowych Rzeczypospolitej także za polskie znaki narodowe.

Wpływ na brzmienie tytułu pracy Grabowskiego miała opinia Wacława Komarnickiego, który w 1922 r. uznał, że polskie symbole państwowe są tożsame z polskimi symbolami narodowymi. Postawienie znaku równości między symbolem państwowym i symbolem narodowym jest najciekawszym problemem z zakresu tytułu pracy, a także problemem do rozwiązania w przyszłości przez autorów nowej ustawy o godle Rzeczypospolitej. Twórcy tej ustawy będą musieli nadać jej nośny tytuł, ale zgodny z art. 28 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Według ustawy o godle Rzeczypospolitej z 1980 r. „orzeł biały, biało-czerwone barwy i »Mazurek Dąbrowskiego« są symbolami Rzeczypospolitej Polskiej”. Przepis z ustawy z 1980 r. w przywołanym zakresie jest spójny z Konstytucją z 1997 r. w części dotyczącej symboli państwowości polskiej. Artykuł 28 Konstytucji RP otrzymał brzmienie: „1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu. 2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony. 3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego”.

Przepisy konstytucyjny i ustawowy wskazują, że Orzeł Biały oraz barwy biała i czerwona są symbolami państwowymi, a nie symbolami narodowymi. Taką opinię Grabowski wyraził w 2016 r. w artykule w *Wielkiej encyklopedii prawa*⁵. Rodzi się więc pytanie, czy status prawny może mieć symbol narodowy, który nie został określony przepisem. Na to pytanie znajdujemy odpowiedzi w komentarzach do art. 28 Konstytucji RP. Na przykład Paweł Sarnecki zauważa, że z faktu odnotowania w Konstytucji symboli państwowych nie wynika konkluzja o zastrzeżeniu ich „jedynie dla podmiotów publicznych czy też może nawet dla organów władzy pań-

⁵ „Formalnie rzecz biorąc, w Polsce mamy do czynienia jedynie z symbolami państwowymi, gdyż tak stanowią obowiązujące przepisy konstytucyjne oraz ustawowe”; R. Grabowski, *Godło i herb Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Wielka encyklopedia prawa*, t. 6: *Prawo konstytucyjne*, red. A. Łabno, Warszawa 2016, s. 90.

stwa polskiego”. Paweł Sarnecki w dalszym tekście wyjaśnił, że – ponieważ Konstytucja RP wskazuje, że Rzeczpospolita jest dobrem wspólnym – to „posługiwanie się [znakami Rzeczypospolitej] jest otwarte dla wszystkich obywateli”⁶. Prawnik musi więc rozstrzygnąć, czy prawo posługiwania się znakami Rzeczypospolitej (wywiedzione z Konstytucji RP) przekształca je w znaki narodowo-obywatelskie.

Radosław Grabowski w tytule książki i w jej treści w pierwszej kolejności wymienia symbole narodowe, a w drugiej – symbole państwowe. Taka kolejność jest sprzeczna z genezą i naturą polskich symboli. Orzeł Biały w momencie narodzin był znakiem króla i jego królestwa, a następnie symbolem państwa polskiego. Herb Polski i inne znaki wyprowadzone z Orła Białego – głównie barwy – stały się polskimi symbolami narodowymi w XIX w.

Analiza tytułu książki Grabowskiego wykonana w ramach heraldyki i archeologii prawnej prowadzi do sformułowania wątpliwości innej natury. Chodzi tu o zasadność użycia w tytule rzeczownika „symbol”.

„Symbol” jest określeniem kategorii, w której (w zakresie tu analizowanym) mieszczą się: Orzeł Biały, chorągiew Rzeczypospolitej, flagi państwowe i być może jeszcze pieczęcie z orłem w formie właściwej dla godła Rzeczypospolitej. Użycie słowa „symbol” jest w przypadku tytułu książki Grabowskiego poprawne w narracji prowadzonej w języku potocznym i w wypowiedzi prawniczej. Wątpliwości, jakie w tej sprawie zgłaszam, wynikają z konfrontacji języka potocznego i języka przepisów z terminologią heraldyki i archeologii prawnej.

Według historyków i archeologów prawnych właściwe do opisu natury Orła Białego i innych symboli wyprowadzonych z Orła Białego jest słowo „znak”. Przywołam tu projekt ustawy z 2005 r. – Ustawa o znakach Rzeczypospolitej Polskiej i Narodu Polskiego. W tym przypadku użycie rzeczownika „znak”, a także określenie nim innych symboli Rzeczypospolitej i Polaków było przypomnieniem legendy królewskiej pieczęci herbowej Przemysła II (1295), mówiącej m.in. o przywróceniu Polsce jej zwycięskich znaków. Znaczenie dla prowadzonych tu rozważań mają także ustalenia

⁶ P. Sarnecki, *Artykuł 28*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1: *Wstęp. Art. 1–29*, Warszawa 2016, s. 648.

archeologów prawnych, według których herb państwa i jego pochodne są znakami prawnymi, a dokładnie – znakami władztwa państwowego.

Uwagi zgłoszone do tytułu książki Grabowskiego ukazują różne podejścia terminologiczne i narracyjne. Inaczej tę rzecz widzą i opisują prawnicy, historycy prawa, historycy, heraldycy i archeologowie prawni. Uwagi spisane wyżej nie prowadzą do zakwestionowania poprawności tytułu ocenianej książki. Dowodzą jedynie złożoności problemu obecnego już na poziomie podstawowej terminologii.

Literatura i podstawa źródłowa

Podstawę źródłową części prawno-ustrojowej pracy Grabowskiego tworzą przepisy o różnym statusie. Są to: przepisy konstytucyjne oraz przepisy ustaw, rozporządzeń i dekretoów. Autor przywołał większość istotnych źródeł, które dziś są dostępne w internetowych bazach aktów prawnych. Omówienie źródeł prawnych pominę z jednym wyjątkiem. Jest nim rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z 13 grudnia 1927 r. o godłach. W dalszym tekście zwrócę uwagę na źródła historyczne, których wykorzystanie przez Grabowskiego wzbogaciłoby wywód prawno-ustrojowy, wyprowadzony z tekstów normatywnych, o istotną faktografię historyczną i heraldyczną.

Dla współczesnego polskiego prawa heraldycznego fundamentalne znaczenie ma rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z 13 grudnia 1927 r. o godłach. Rozporządzenie to zdecydowało o filozofii, układzie i treści, a także o tytule ustawy o godle z 1980 r. Rozporządzenie o godłach z 13 grudnia 1927 r. aż do października 1938 r. było poprawiane. Prezydent Rzeczypospolitej wydawał kolejne nowelizacje, aż rządzący Polską uznali, że potrzebny jest tekst scalony rozporządzenia. Został on przyjęty 13 października 1938 r. i opublikowany 10 stycznia 1939 r. Równoległe czytanie „tych samych” rozporządzeń ujawnia różnice między nimi. Dla prowadzonych tu rozważań znaczenie mają przepisy na temat polskiej flagi państwowej (zob. niżej).

Badacz systemów prawnych zajmujący się przepisami o Orle Białym i innych znakach wyprowadzonych z Orła Białego nie jest zobowiązany do samodzielnego poszukiwania danych z zakresu historii i heraldyki, w tym

do prowadzenia archiwalnych badań źródłowych. Jest natomiast zobowiązany do krytycznego zestawienia literatury historycznej i heraldycznej (opracowań i wydawnictw źródłowych), dokonania wyboru pozycji wartościowych, niezbędnych do zgłębienia tematu, i odrzucenia publikacji o treściach wątpliwych. Atrakcyjność tej materii – herb i inne symbole Rzeczypospolitej – spowodowała, że oprócz prac rzetelnie analizujących różne aspekty zagadnienia w obiegu są teksty popularne o niskiej wartości.

Dorobek publikacyjny prawno-historyczny i prawno-ustrojowy w zakresie znaków Polski i Polaków w momencie ukazania się książki Grabowskiego ustępował opracowaniom historyczno-heraldycznym. Do 2015 r. uwaga historyków i heraldyków była skoncentrowana na najdawniejszych dziejach Orła Białego i na jego przedrozbiorowej historii. Z mniejszym zaangażowaniem badacze podnosili kwestie związane z XIX-wieczną historią Orła Białego i innych znaków wyprowadzonych z Orła Białego, a historia nowa i najnowsza znaku państwowości polskiej (z wyłączeniem poprawności heraldycznej Orła Białego z grudnia 1927 r., konkursu na godło Rzeczypospolitej z lat 1947–1948 oraz dekoracji polskiego orła państwowego) była uznawana za domenę prawa i polityki i jako taka nie cieszyła się zainteresowaniem badaczy przeszłości. Ten stan rzeczy uległ zmianie po przemianach ustrojowych z 1989 i 1990 r., gdy okazało się, że można i trzeba w kręgach politycznych i obywatelskich dyskutować na temat m.in. formy Orła Białego.

Na przełomie 1989 i 1990 r. historycy i heraldycy brali udział w dyskusjach nad formą polskiego orła państwowego, a dyskusje te były organizowane przez czynniki polityczne i gremia naukowe. Prezentowane stanowiska były publikowane. Należy przywołać – jako przykład – pominięte przez Grabowskiego sejmowe wystąpienie Józefa Szymańskiego⁷. Niewielką część danych z publikacji w wydawnictwie sejmowym Szymański zawarł w artykule w „Rzeczypospolitej”, znanym Grabowskiemu.

Na rozwój badań nad Orłem Białym i innymi znakami wyprowadzonymi z Orła Białego wpływ miała rocznica 700-lecia utworzenia herbu Królestwa Polskiego. Z tej okazji w 1995 r. na Zamku Królewskim

⁷ J. Szymański, *Reddidit victricia signa Polonis. W sprawie konstytucyjnego zapisu o znakach Rzeczypospolitej*, „Komisja Konstytucyjna. Biuletyn” 1990, nr 6, s. 10–15.

w Warszawie została zorganizowana wystawa znaków Polski i Polaków. W czerwcu 1995 r. historycy i heraldycy zebrali się na konferencji zorganizowanej na Zamku w Warszawie, gdzie w naukowy sposób uczcili królewską koronację Przemysła II (1295) i wykonanie (równoległe z koronacją) królewskiej pieczęci z orłem ukoronowanym w tarczy. Wygłoszone w 1995 r. referaty zostały opublikowane w 1996 r. W bibliografii pracy Grabowskiego nie ma wzmiankowanych materiałów konferencyjnych, ale jest informacja o katalogu przygotowanym w związku ze wspomnianą wystawą. Najistotniejsze wystąpienie podczas konferencji w 1995 r. w zakresie tu omawianym należało do Leszka Pudłowskiego i dotyczyło najnowszych dziejów Orła Białego⁸.

W marcu 2004 r. Jolanta Szymanek-Deresz, szef Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej, wydała decyzję w sprawie powołania zespołu do opracowania projektu ustawy o symbolach państwowych Rzeczypospolitej Polskiej. W jego skład weszli badacze i znawcy historii i heraldyki. Po raz pierwszy w historii polskiego prawa heraldycznego rządzący postanowili w sprawie ustawy o Orle Białym i innych znakach wyprowadzonych z Orła Białego wysłuchać zdania fachowców i – wobec przydzielenia do powstałego zespołu legislatorów – sprawdzić, czy ustalenia historyków i heraldyków uda się przełożyć na projekt ustawy. Zespół zakończył prace 17 października 2005 r. i przedłożył zlecniodawcy projekt ustawy o znakach Rzeczypospolitej Polskiej i narodu polskiego.

Radosław Grabowski nie przywołał projektu ustawy z 2005 r. Taką decyzję Autora omawianej książki może tłumaczyć fakt zakończenia prac zespołu przedstawieniem projektu, który nie został przekształcony w obowiązujące prawo. Takie tłumaczenie nie jest przekonujące, skoro Grabowski omówił projekt ustawy o symbolach państwowych z 2021 r., który – tak jak projekt ustawy z 2005 r. – został przez jej promotorów porzucony.

Za potrzebą omówienia projektu ustawy o znakach z 2005 r. przemawia okoliczność merytoryczna. W 2004 i 2005 r. historycy i heraldycy zgłosili projekt ustawy, której przepisy zostały uzgodnione w wyniku dyskusji

⁸ L. Pudłowski, *Z najnowszych dziejów Orła Białego*, w: *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego. Materiały sesji naukowej w dniach 27–28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1996, s. 267–295.

badaczy i znawców. Poglądy uczestników zespołu na niektóre zagadnienia były biegunowo odległe, tym bardziej interesujący był kompromis w zakresie tekstu projektu ustawy. Projekt ustawy z 2005 r. był udaną (do pewnego stopnia) próbą ujęcia akceptowanej wiedzy historycznej i heraldycznej w ramy przepisów prawa. Można zatem uznać merytoryczną treść projektu ustawy o znakach z 2005 r. za wspólne stanowisko badaczy, znawców i legislatorów.

W prowadzonych tu rozważaniach nie można pominąć formacyjnego charakteru prac zespołu. W trakcie zebrań jego członków formułowane były pytania, które świadczyły o niedostatecznym rozpoznaniu niektórych zagadnień merytorycznych. Wśród uczestników spotkań powstało przeświadczenie, że w sprzyjających okolicznościach należy podjąć prace nad zebraniem wiedzy źródłowej na temat nowych i najnowszych dziejów Orła Białego i innych znaków wyprowadzonych z Orła Białego. Dwoje ekspertów zespołu podjęło ten wysiłek w 2015 r.

W ramach badań historyczno-heraldycznych prowadzonych od 2015 r. z uwagą były analizowane między innymi problemy dotyczące historii i formy Orła Białego w latach (1915) 1919–1939 (1955). Taki zakres chronologiczny wynikał z przeświadczenia, że fakty historyczne, heraldyczne i prawne z okresu wyznaczonego wskazanymi wyżej datami głębiej wpłynęły na współczesną nam polską heraldykę państwową niż fakty i procesy z czasów przedrozbiorowych.

Po 2015 r. ukazały się artykuły monograficzne na temat Orła Białego i innych znaków wyprowadzonych z Orła Białego, a także monografia odnotowująca wiodące problemy heraldyczne i prawno-heraldyczne międzywojennej Polski oraz trzytomowe wydawnictwo źródłowe przedstawiające funkcjonowanie Orła Białego i innych znaków wyprowadzonych z Orła Białego w różnych obszarach w latach 1815–2015⁹. Publikacje historycz-

⁹ Na przykład M. Adamczewski, *Sfragistyka państwowa i samorządowa II Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2019; idem, *Karmazynowa... jak puchar wina, biała jak śnieżna lawina. Kilka uwag w sprawie polskiej czerwieni heraldycznej w związku z pracami nad nowelizacją ustawy o godle Rzeczypospolitej (2017–2019)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2020, t. 19; idem, *O wyższości estetyki obywatelskiej, logiki prawniczej i pragmatyki polityczno-urzędniczej nad polską tradycją historyczną i heraldyczną. Uwagi historia po przeczytaniu petycji nr BKSP-144-IX-207/20 z 2020 r.*, „Rocznik Pol-

no-heraldyczne z lat 2015–2023 nie zostały w pełni wykorzystane przez Grabowskiego, który z większym zaufaniem sięgał do starszej literatury historycznej i heraldycznej (także do publikacji popularnych) niż do najnowszych pozycji naukowych.

Faktografię historyczną i problematykę prawną dotyczącą tworzenia przepisów na temat Orła Białego – oprócz literatury przedmiotu – zawierają analizy ekspertów z zakresu historii, heraldyki, prawa, historii prawa i systemów politycznych, którzy na zlecenia rządowe, prezydenckie lub parlamentarne wypowiadali się w sprawach polskiego prawa heraldycznego¹⁰.

W ostatnich latach szczególne znaczenie miała dyskusja wokół projektu ustawy o symbolach państwowych Rzeczypospolitej zgłoszonego przez Ministerstwo Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu (projekt z datą 30 września 2021 r.) oraz projektu rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie używania godła Rzeczypospolitej i barw Rzeczypospolitej do celów identyfikacji wizualnej, które – mimo zgłoszonych zastrzeżeń – zostało przyjęte (data publikacji 14 października 2022 r.). W związku z tymi inicjatywami (zwłaszcza ze względu na projekt ustawy z 2021 r.) powstały i zostały upublicznione opinie ekspertów Komisji Heraldycznej¹¹ oraz badaczy i znawców herbów i innych znaków wyprowadzonych z herbów skupionych w Polskim Towarzystwie Heraldycznym, Polskim Towarzystwie Weksylologicznym i Polskim Towarzystwie Historycznym. W tym kontekście i w ramach tu opisanych okoliczności nie można pominąć opinii nadesłanych w 2021 r. do Rządowego Centrum Legislacji z Ministerstwa Sprawiedliwości¹² i z Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej¹³.

skiego Towarzystwa Heraldycznego” 2021, t. 20; G. Trafalski, *Herb Królestwa Polskiego z 1831 roku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 2019, t. 18.

¹⁰ Na przykład opinia o petycji w sprawie przywrócenia do życia chorągwi Rzeczypospolitej z 7 maja 2018 r. przygotowana przez Ewelinę Gierlach, eksperta w Biurze Analiz Sejmowych.

¹¹ Radosław Grabowski nie uznał za właściwe przywołać Komisji Heraldycznej i wspomnieć o jej roli w kreowaniu polskiego prawa heraldycznego.

¹² Pismo Michała Wosia, Sekretarza Stanu, z 21 X 2021 r. do Jarosława Selina, Sekretarza Stanu.

¹³ Pismo Małgorzaty Paprockiej, Sekretarza Stanu, z 13 XII 2021 r. do Jarosława Selina, Sekretarza Stanu.

Przywołany dorobek ekspercki nie został w pełni wykorzystany przez Grabowskiego. Autor ocenianej pracy nie powinien – tak sądzę – zignorować opinii wyrażonych przez specjalistów w zakresie treści merytorycznej projektu ustawy, w tym jej tytułu, terminologii i katalogu znaków. Opinie specjalistów powstały po środowiskowej konfrontacji wiedzy członków tych gremiów, zostały spisane, podpisane i w postępowaniu urzędowym przekazane zainteresowanym. Stanowiska ekspertów, badaczy i znawców odzwierciedlały rozpoznany źródłowo stan wiedzy merytorycznej na temat heraldyki i nauk jej pokrewnych oraz – to ważne – wiedzy zaakceptowanej przez większość uczestników postępowań opiniujących. Pobieżna lektura opracowań przygotowanych w Komisji Heraldycznej i w towarzystwach zajmujących się historią, herbami i znakami chorągiewnymi w sprawie projektu ustawy o symbolach państwowych z 2021 r. wskazuje, że zawarta w nich faktografia historyczno-heraldyczna w wielu kwestiach biegunowo różni się od danych opublikowanych w 2023 r. w pracy Grabowskiego.

Radosława Grabowskiego nie zainteresowały ważne dla historyków i heraldyków teksty, które powstały w związku z tworzeniem prawa, a swą treścią pozwalają zrekonstruować procesy poszukiwania koncepcji dla poszczególnych ustaw czy rozporządzeń, a nawet odtworzyć bieg redagowania pojedynczych przepisów. Chodzi o protokoły (niekiedy stenogramy) z posiedzeń gremiów uczestniczących w podejmowaniu decyzji o ostatecznym kształcie prawa heraldycznego w Polsce. W protokołach z posiedzeń można odnaleźć informacje na temat intencji twórców prawa, które nie zostały wpisane do przyjętych przepisów. Za przykład niech posłuży (omówiony niżej) istotny dla polskiej heraldyki państwowej problem wartości kolorystycznej polskiej czerwieni heraldycznej.

Faktografia

Od Grabowskiego nie można wymagać, aby zebrał i przedstawił „wszystkie” fakty historyczno-heraldyczne na temat Orła Białego i znaków wyprawionych z Orła Białego. Nie można też żądać, aby Autor pracy z zakresu zagadnień prawno-ustrojowych konsekwentnie stosował metody właściwe w badaniu historycznym. Radosław Grabowski odnalazł w literaturze

przedmiotu, a następnie wykorzystał wątki i treści historyczno-heraldyczne związane z Orłem Białym i innymi znakami wyprowadzonymi z Orła Białego w zakresie – jak sądził – niezbędnym do omówienia statusu prawnego znaków Polski i Polaków.

W przypadku pracy nieheraldycznej – tu o statusie prawnym polskich symboli narodowych i państwowych – wymagana jest odpowiednia selekcja faktów historycznych i zabytków historyczno-heraldycznych, tak aby wybrane fakty i zabytki – tworząc subiektywnie ukompletowany zbiór danych – pozwoliły na sformułowanie uzasadnionych wniosków w obszarach innych niż heraldyka. Dobór faktów i selekcja zabytków historyczno-heraldycznych do zastosowania w badaniach innych niż historyczno-heraldyczne wymagają namysłu. Niewłaściwie ukompletowany zbiór faktów i zabytków może zadecydować o jakości wnioskowania.

Fakty historyczne i zabytki historyczno-heraldyczne swą obecnością w pracy prawnika lub badacza systemów politycznych – jeśli badania są prowadzone szeroko i w sposób interdyscyplinarny – powinny objaśniać genezę i treści przepisów prawa heraldycznego wcześniejszego i obecnie obowiązującego w Polsce, a także uzasadniać formę znaków Polski i Polaków, które często były inne niż na zachodzie Europy.

Badania Grabowskiego mają interdyscyplinarny charakter prawno-ustrojowy (determinujący kształt pracy) i historyczno-heraldyczny w zakresie niezbędnym do kompetentnego osiągnięcia (w rozumieniu poszerzonym) prawno-ustrojowego celu książki. Obie jej części – prawno-ustrojowa i historyczno-heraldyczna – w poszerzonym kwestionariuszu badań prawno-ustrojowych solidarnie współdecydują o sukcesie lub porażce publikacji.

Historyk i heraldyk, akceptując koncepcję pracy Grabowskiego i jej wynik w zakresie prawno-ustrojowym, musi odnieść się do kilku – w subiektywnym wyborze – problemów historyczno-heraldycznych, które można, a nawet trzeba przedstawić inaczej, niż zrobił to Radosław Grabowski. Rozważania o wątpliwych dla historyka i heraldyka rozwiązaniach rozpoczną sprawy drobne, a zakończą problemy złożone.

Ilustracje i podpisy pod ilustracjami (wybór). Uzupełnienia i poprawki (wybór)

Ilustracje w pracy Grabowskiego stanowią uzupełnienie, które powinno uczynić lekturę zagadnień prawno-ustrojowych zrozumiałą wobec odwoływania się Autora do konkretnych znaków. To założenie powoduje, że heraldyk, oceniając materiał ilustracyjny, musi dostosować kryterium oceny do funkcji, jaką materiał ilustracyjny pełni w analizowanym tekście.

Bez dostosowania kryterium oceny ilustracji do jej celu w analizowanej książce historyk i heraldyk powinien krytycznie ocenić wszystkie ilustracje, które są współczesnymi kreacjami historycznych herbów. Niepełną listę takich „współczesnych herbów historycznych” otwiera *Herb królewski Przemysława II z 1295 r.* (il. 1.2), a dalej są (np.): *Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów z okresu panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795)* (il. 1.8) i *Herb Wielkiego Księstwa Poznańskiego* (il. 1.11). Ten ostatni przypadek jest szczególnie interesujący, gdyż na piersi czarnego orła pruskiego współczesny kreator herbu historycznego położył tarczę z orłem zaprojektowanym w 1999 r. przez Barbarę Widłak dla województwa małopolskiego.

Krytycznie oceniam ilustrację przedstawiającą herb Rzeczypospolitej z 1956 r. i jej tytuł – *Herb Rzeczypospolitej Polskiej z 1956 r.* (il. 2.5). Zastrzeżenie składa się z dwóch części i z tego powodu zostało odnotowane oddzielnie. Po pierwsze, herb opublikowany przez Grabowskiego jest współczesną wizualizacją orła uchodźstwa polskiego z 1956 r. Wyjściowym materiałem do wykonania wzoru opublikowanego w ocenianej pracy był herb Rzeczypospolitej z 1927 r. z „Dziennika Ustaw”. Wysokość tarczy Orła Białego z 1927 r. została wydłużona, tak aby można było zmieścić ażurowe zamknięcie korony zwieńczone kulą i krzyżem. Taki zabieg został przeprowadzony także w Londynie w 1956 r., ale w londyńskim „Dzienniku Ustaw” z 1956 r. wzór Orła Białego ma krótszą tarczę, został wykonany w czerni i bieli, a zamknięcie korony miało formę pełną. Tym samym – i to jest drugie zastrzeżenie – herbu Rzeczypospolitej z 1956 r. (opublikowanego przez Grabowskiego) nie znajdziemy w miejscu wskazanym jako źródło ilustracji. Ten sam błąd – co do natury – został popełniony w tytule i w podpisie

ilustracji 2.8 – *Herb Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1955 r.* Orzeł Biały opublikowany na tej ilustracji nie jest godłem Rzeczypospolitej z 1955 r., dlatego nie jest reprodukcją z „Dziennika Ustaw” z 1955 r.

Ilustracja pieczęci Rzeczypospolitej Polskiej z ustawy o godłach Rzeczypospolitej z sierpnia 1919 r. (il. 2.1) ma tytuł *Pieczęć Wielka Rzeczypospolitej Polskiej z 1919 r.* Ta sama pieczęć w tekście omawianej pracy jest nazywana pieczęcią „państwową tzw. wielką” (s. 42). Tytuł tej ilustracji w przywołanym brzmieniu odwołuje się do sfragistyki teoretycznej i funkcjonalnej opisującej funkcje prawne pieczęci i typy pieczęci. Podręcznikowy opis stosowania pieczęci i ich nomenklatura nie odpowiadają strukturze systemu sfragistycznego Rzeczypospolitej z sierpnia 1919 r. Pieczęcie z ustawy z sierpnia 1919 r. mają przeznaczenie i nazwy narzucone ustawą. Odwołując się do terminologii z sierpnia 1919 r., należałoby powiedzieć, że reprodukowana pieczęć była Pieczęcią Rzeczypospolitej do Aktów Prawno-Państwowych. Można się spierać, czy korekta nazwy pieczęci przy zachowaniu w terminologii jej charakteru jest błędem merytorycznym, czy nie.

Źle został napisany wykład na temat genezy kształtu tarczy herbu Rzeczypospolitej z sierpnia 1919 r. Radosław Grabowski stwierdził, że tarcza herbu Rzeczypospolitej z sierpnia 1919 r. była „nowością” (s. 44). To nie jest prawda. Tarcza francuska nowożytna była tarczą heraldyki urzędowej Cesarstwa Rosyjskiego przynajmniej od połowy XIX w., a więc także heraldyki Królestwa Polskiego. Wzory godła Królestwa wprowadzone w 1842 i w 1858 r. miały orła białego w tarczy francuskiej nowożytnej (tarcza z 1842 r. miała złoty „brzeżek”, istotny w dyskusji o Orle Białym z 1927 r.), a herb Polski był położony na piersi dwugłowego orła cesarskiego. Rozważając problem genezy kształtu tarczy Orła Białego z 1919 i z 1927 r., nie można pominąć faktu, że tarczy francuskiej nowożytnej (zniekształconej) użyto w 1831 r. do zaprojektowania herbu powstańczej Polski.

W pracy Grabowskiego nie ma pewnych faktów historyczno-heraldycznych, które mają znaczenie dla rozważań prawno-historycznych. Autor pierwszy rozdział książki zakończył lakoniczną uwagą o polskiej heraldyce przedpaństwowej w latach 1917–1918 (s. 39). W tym przypadku potrzebne jest inne doprecyzowanie chronologii tego niesprawiedliwie pominiętego okresu. Należy dopisaćienne daty graniczne: 5 listopada 1916 r. i 11 listopada 1918 r., a jednocześnie pamiętać, że chronologia znaczących wy-

darzeń politycznych nie jest tożsama z chronologią znaczących wydarzeń heraldycznych.

Od momentu wyparcia wojsk rosyjskich z Królestwa Polacy podejmowali próby przywrócenia polskiego herbu państwowego. Zmianę stanu prawnego i politycznego tych prac przyniósł akt 5 listopada 1916 r., o którym Autor analizowanej pracy zapomniał. Deklaracja odtworzenia Królestwa, a także zapowiedź powołania Polskiej Siły Zbrojnej uczyniły zagadnienie polskich znaków przedpaństwowych zagadnieniem prawnie umocowanym. Przedpaństwowe władze i urzędy polskie potrzebowały symboli i te symbole zostały im dostarczone.

Dyskusja o znakach Polski i Polaków odbywała się przed listopadem 1918 r., a nie – jak sądzi Grabowski – po listopadzie 1918 r. (s. 41). Na przykład 5 marca 1916 r. ukazał się artykuł *Barwy i godła polskie*, a w 1917 r. dyskusja o znakach Polski i Polaków miała punkt kulminacyjny. Zainteresowanie znakami Polski i Polaków pozostawało w związku z prowadzonymi pod koniec 1916 i na początku 1917 r. pracami nad formą herbu odtwarzanego Królestwa.

Projekty herbu Królestwa w 1916 i 1917 r. przygotowywali Polacy. Nie wdając się tu w szczegóły, trzeba stwierdzić, że orzeł królewsko-polski (zaprojektowany przez Bronisława Gembarzewskiego) trafił na pieczęcie władz i urzędów królewsko-polskich, a także na stronę tytułową „Dziennika Praw Królestwa Polskiego” i był na niej (po zmianie tytułu) do 1919 r. Orzeł królewsko-polski był herbem odrodzonego państwa polskiego od 11 listopada 1918 r. do 1 sierpnia 1919 r. To z głowy orła królewsko-polskiego Stanisław Thugutt, minister spraw wewnętrznych, zdejmował koronę. Inny wzór Orła Białego – orła piastowsko-jagiellońskiego – opracował Stanisław Kierski. Orzeł Kierskiego także trafił na pieczęcie władz i urzędów odradzającego się państwa i – tak jak orzeł Gembarzewskiego – był używany po 11 listopada 1918 r.

Eliminując ze swoich analiz prace podjęte nad znakami Polski i Polaków podczas pierwszej wojny światowej, Grabowski pominął projekt ustawy z sierpnia 1918 r. Ustawa miała określić wycinek statusu prawnego Orła Białego i była owocem dyskusji na temat rozszerzania lub zawężania prawa do posługiwania się polskim orłem państwowym przez władze i urzędy niepaństwowe. Problem poruszony we wzmiarkowanym tu projekcie był

obecny w międzywojniu, a jego przejawem były zmienne przepisy w sprawie formy i treści pieczęci władz i urzędów samorządowych z polskim orłem państwowym w polu.

Zagadnienie kluczowe 1 – wartość kolorystyczna polskiej czerwieni heraldycznej

Herby współczesnych państw są ustanawiane przepisami precyzującymi ich treść, formę i manifestowanie. Do szczegółowych zagadnień należą barwy ustawowo określonego herbu. Poza podaniem pospolitej nazwy barw w przepisie musi być sprecyzowana ich wartość kolorystyczna wyrażona za pomocą specjalistycznych oznaczeń.

Radosław Grabowski problem wartości kolorystycznej polskiej czerwieni heraldycznej opisuje i analizuje na podstawie przepisów przyjętych przez prawodawcę i taki wywód uzupełnia konkluzjami z badań pośrednich wykonanych przez znawców Orła Białego na podstawie opublikowanych wzorów herbu i flagi¹⁴.

Autor nie odwołuje się jednak do nowszej literatury, w której zwrócono uwagę na fakt, że chociaż w przepisach z 1831 i z 1919 r. nie pojawiła się nazwa barwy czerwonej, to w źródłach opisujących powstawanie i redagowanie przepisów z 1831 i 1919 r. (protokoły obrad odpowiednich gremiów) są akapity poświęcone czerwieni. Dyskusje z 1831 i 1919 r. zakończyły się konkretnymi decyzjami. Historyk przyjmuje, że odpowiednie zapisy protokołów obrad właściwych gremiów stanowią dowód w sprawie barw polskich znaków państwowych. W źródłach z 1831 i 1919 r. są nazwy odcieni polskiej barwy czerwonej. Są nimi pąs i minia.

¹⁴ O polskiej czerwieni heraldycznej znawcy Orła Białego wnioskowali na podstawie rysunków w broszurze z 1921 r. *Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej*. Ustalili jej odcień – karmazynowy – na podstawie wrażenia, jakie odnieśli, oglądając rysunki. Na marginesie dodam, że w tekście Grabowskiego przynajmniej w dwóch miejscach należy skorygować dane bibliograficzne o broszurze z 1921 r. Publikacja *Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej* powstała w Ministerstwie Spraw Wojskowych, a nie w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (s. 115). Druga poprawka dotyczy błędu w zapisie. W bibliografii data publikacji broszury została pomyłona o 100 lat (s. 191).

W założeniach dla projektujących wzory znaków do projektu ustawy o symbolach z 2021 r. określono, że polska czerwień heraldyczna otrzyma odcień karmazynu. Czerwień karmazynowa – po przedstawieniu ważnych argumentów – została w 1831 r. odrzucona, o czym autorzy projektu ustawy i Grabowski nie wiedzieli.

Inaczej niż protokoły gremiów prawodawczych należy traktować źródła historyczne powstałe obok procesu tworzenia prawa, choć w ramach przygotowań do tworzenia prawa. Jest znana ekspertyza w sprawie polskiej czerwieni heraldycznej przygotowana przed grudniem 1927 r., zamówiona przez autorów drugiego prawa heraldycznego II Rzeczypospolitej, a także został ujawniony wywód historyków na temat polskiej czerwieni heraldycznej przygotowany przed konkursem na godło Rzeczypospolitej w 1947 r. W obu przypadkach (na podstawie innych przesłanek) autorzy ekspertyz opowiedzieli się za czerwinią cynobrową.

Zagadnienie kluczowe 2 – polska flaga państwowa

Z barwami polskiego herbu państwowego związana jest forma i kolorystyka polskiej flagi państwowej. Rozważania dotyczące flagi mają znaczenie szczególne wobec koncepcji zgłoszonej przez autorów projektu ustawy o symbolach państwowych z 2021 r., w której zaproponowali stworzenie jednej flagi dla władz i urzędów (flaga biało-czerwona z herbem) i drugiej flagi dla obywateli (flaga biało-czerwona). Przedstawiając ten pomysł, ogłosili likwidację polskiej flagi zagranicznej. Likwidację polskiej flagi zagranicznej Grabowski uznał za rozwiązanie właściwe. Świadczą o tym cytowane w recenzowanej książce wypowiedzi zwolenników powstania polskiej flagi dla władz i urzędów. Innego zdania są zorganizowani w towarzystwach naukowych historycy, heraldycy i weksylolodzy, którzy krytycznie ocenili projekt ustawy o symbolach państwowych z 2021 r. w części dotyczącej flag.

Radosław Grabowski niektóre kwestie związane z polskimi flagami państwowymi przedstawił nieprecyzyjnie. Chodzi tu o przepis o polskiej flagie państwowej z rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej z 13 grudnia 1927 r. Brak precyzji w tym przypadku wynika z pominięcia faktu występowania dwóch wersji rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej

o godłach z 13 grudnia 1927 r. 12 października 1938 r. zostało wydane obwieszczenie prezesa Rady Ministrów, w którym znalazło się scalone rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z 13 grudnia 1927 r.

Radosław Grabowski, opisując polskie flagi państwowe z „1927 r.”, przedstawił ich liczbę i przeznaczenie, tak jakby pracował na rozporządzeniu grudniowym z 1927 r. w wersji z października 1938 r., bo stwierdził, że w 1927 r. „zmieniła się też flaga używana przez władze, urzędy i instytucje za granicą. Wyróżniał ją herb państwowy [...] umieszczony pośrodku białego pasa” (s. 117).

W rozporządzeniu z grudnia 1927 r. (druk: 1927) art. 5 brzmiał: „Flagą władz i urzędów w kraju i za granicą oraz zakładów i instytucji państwowych i samorządowych jest płachta o barwach państwowych. Stosunek szerokości do długości wynosi 5 : 8 (wzór Nr 3)”. W tej wersji rozporządzenia jest wzór Nr 3, który przedstawia polską flagę państwową bez Orła Białego na białym pasie. W rozporządzeniu z grudnia 1927 r. w wersji z października 1938 r. (druk: 1939) art. 5 brzmiał: „Flagą państwową jest płachta o barwach państwowych. Władze, urzędy i instytucje państwowe za granicą używają flagi państwowej z herbem państwowym w środku białego pasa”. Cytat z omawianej tu wersji rozporządzenia z grudnia 1927 r. (druk: 1939) odpowiada cytatom z pracy Grabowskiego (s. 116).

Stworzenie polskiej flagi zagranicznej było konsekwencją problemu identyfikacji Polski w relacjach międzypaństwowych, co miało miejsce tuż po zakończeniu Wielkiej Wojny. Białło-czerwone flagi jednocześnie wykorzystywały państwo polskie i państwo czeskie. Należy dodać, że białło-czerwona flaga czeska w 1918 i w 1919 r. była lepiej znana niż białło-czerwona flaga polska. Z tego powodu białło-czerwona flaga polska do użycia za granicą i polska bandera morska otrzymały herb Rzeczypospolitej na pasie białym.

Przed 1927 r. ustały przyczyny zmuszające Polskę do manifestowania odrębności za pomocą flagi państwowej z herbem. Z tego powodu, tworząc rozporządzenie z grudnia 1927 r., usunięto przepis o fładze zagranicznej. Ta decyzja została oprotestowana przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W konsekwencji powstał przepis kompromisowy znany z rozporządzenia z grudnia 1927 r. w wersji z października 1938 r., który stanowił, że Polska ma jedną flagę państwową – białło-czerwoną, ale ta flaga państwowa

ma swoją odmianę specjalną – flagę zagraniczną, odpowiadającą wzorowi bandery morskiej handlowej.

Przedstawione wyżej (w wyborze) argumenty przemawiające za utrzymaniem polskiej flagi zagranicznej zostały zgłoszone w ramach konsultacji projektu ustawy o symbolach państwowych z 2021 r. Autorzy projektu (po zapoznaniu się z uwagami) stwierdzili: „ze względu na licznie zgłoszone krytyczne uwagi dotyczące zaproponowanego w projekcie rozdziału flagi państwowej od flagi narodowej, w nowej redakcji projektu Ministerstwo odstąpiło od tego rozwiązania”¹⁵.

Konkluzja

W części historyczno-heraldycznej pracy Radosława Grabowskiego są błędy merytoryczne, opuszczenia faktów, usterki i potknięcia. W odbiorze prezentowanych treści przeszkadza historykowi i heraldykowi ahistoryczny, a w wielu przypadkach niepoprawny wybór ilustracji lub ich złe podpisy. Błędy merytoryczne, opuszczenia, usterki i potknięcia z zakresu historii i heraldyki prowadziłyby nieuchronnie do negatywnej oceny, gdyby ocenie została poddana praca historyczno-heraldyczna. W przypadku książki z dziedziny prawa i systemów prawnych problem oceny jest złożony. Błędy, opuszczenia, usterki i potknięcia w metodzie historycznej oraz faktografii historycznej i heraldycznej w odniesieniu do recenzowanej pracy mają znaczenie wtedy, gdy wpływają na poprawność konkluzji prawno-ustrojowych. W związku z tym trzeba rozważyć, czy taki negatywny wpływ na ustalenia prawno-ustrojowe wystąpił.

Odpowiadając na tak postawione pytanie, najpierw trzeba się zastanowić, czy szczegółowa wiedza z zakresu historii politycznej Polski i historii Orła Białego, a także heraldyki ogólnej, heraldyki historycznej i heraldyki praktycznej była i jest niezbędna do napisania pracy na temat statusu prawnego polskich symboli narodowych i państwowych. Odpowiadając (wbrew moim zawodowym zainteresowaniom), stwierdzam, że do napisania książ-

¹⁵ „Raport z konsultacji publicznych projektu Ustawy o symbolach państwowych Rzeczypospolitej Polskiej (UoSPRP)”, Warszawa, 14.01.2022 r.

ki ściśle prawno-ustrojowej o przywołanym tytule szczegółowa wiedza historyczna i heraldyczna nie była i nie jest potrzebna.

Komponent historyczny i heraldyczny pozwala ubogacić publikację prawniczą, a przede wszystkim osadzić przepisy w zrozumiałym kontekście historycznym, społecznym i politycznym, a także połączyć hermetyczne treści prawnicze z atrakcyjną wiedzą heraldyczną oraz ubarwić referaty o paragrafach kolorowymi obrazami. Ponadto – to już wymaga większego rozpoznania zagadnień historycznych i heraldycznych – zaawansowany wywód heraldyczny pozwala ujawnić, jak dalece odległe od heraldyki jest współczesne prawo heraldyczne w Polsce.

Komponent historyczny i heraldyczny jest więc składnikiem uzupełniającym, który konkluzje prawno-ustrojowe może podnieść na wyższy poziom interdyscyplinarnego wykładu. Dodając do faktografii historycznej i heraldycznej trzeci składnik w postaci refleksji nad sztuką heraldyczną w zakresie Orła Białego i znaków wyprowadzonych z Orła Białego, otrzymalibyśmy pracę kompletną pod względem prawno-ustrojowym i heraldycznym.

Jeśli błędy merytoryczne, opuszczenia, usterki i potknięcia z zakresu historii i heraldyki nie psują wywodów prawno-ustrojowych Grabowskiego w sensie ich prawniczej poprawności, to należy zadać pytanie o przyczynę i sens opiniowania tej pracy w zakresie historycznym i heraldycznym. Odpowiedź na to pytanie została udzielona na początku artykułu. Radosław Grabowski, publikując w książce ważnej dla prawników informacje błędne merytorycznie, opuszczając fakty, myląc szczegóły i popularyzując starą i w części zakwestionowaną wiedzę historyczną i heraldyczną, petryfikuje niewłaściwy obraz polskiej heraldyki państwowej wśród prawników. A to przecież prawnicy wypowiadają się w sprawie przepisów polskiego prawa heraldycznego. To prawnicy na polecenie polityków napiszą nową ustawę o Orle Białym. Konkludując, na podstawie faktów historycznych i heraldycznych spopularyzowanych przez Grabowskiego prawnicy nie napiszą poprawnego pod względem historyczno-heraldycznym nowego prawa o Orle Białym.

Radosław Grabowski chciał przygotować książkę interdyscyplinarną z tematyki dwóch obszernych dziedzin wiedzy, które ponadto występują w odmianach teoretycznej i praktycznej. Zakres merytorycznej wiedzy, jaką udało się zgromadzić w publikacjach historycznych i heraldycznych

oraz w tekstach różnych dyscyplin prawnych, daleko przekracza możliwości jej opanowania, przetworzenia i sprawnego wykorzystania w sposób analityczny i syntetyczny przez jedną osobę.

Praca, którą wykonał Grabowski, jest ułomna dlatego, że Autor postanowił wykonać ją samodzielnie. Badanie w tak szerokim zakresie powinno być przeprowadzone przez zespół złożony z prawnika, historyka specjalizującego się w heraldyce i konsultanta biegłego w grafice użytkowej. Na marginesie dodam, że Grabowski pominął Aleksandra Bąka i jego publikacje internetowe na temat Orła Białego (*Jaki znak Twój*). To opuszczenie jest szczególnie zauważalne wobec faktu, że to Bąk został zaproszony przez rządzących do zaprojektowania Orła Białego z 2021 r. i tzw. orła Morawieckiego z 2022 r.

Doceniając znaczenie pracy Radosława Grabowskiego, stwierdzam, że musi powstać uzupełniająco-korygująca książka przeznaczona dla prawników na temat drugiej strony Orła Białego. Być może książkę tę należy (symetrycznie do tekstu Grabowskiego) zatytułować „Status historyczny i heraldyczny polskich znaków państwowych i narodowych”.

